
Buitengewoon grensoverschrijdend

Sportervaringen van transgenders

Agnes Elling

De moderne wedstrijdsport is van oudsher een sterk gegenderde praktijk. De meeste takken van sport zijn door en voor jonge mannen ontwikkeld, mede vanuit hun bijdrage aan de *rite de passage* om jongens tot 'echte mannen' te maken (Crossett, 1990; Hargreaves, 1994). Dé sport is al lang geen overwegend mannelijke aangelegenheid meer, maar de sportwereld en vooral specifieke takken van sport kennen nog sterke genderconnotaties (Elling, 2004). De wedstrijdsport is bovendien een van de weinige terreinen in de samenleving waar structurele categorisatie naar sekse plaatsvindt. Dit lijkt niet meer dan eerlijk op basis van het principe van gelijke kansen (Reeser, 2005). Mannen hebben gemiddeld meer spiermassa en zijn langer dan vrouwen (van dezelfde leeftijd en etnische groep), waardoor ze over het algemeen sneller en sterker zijn, kenmerken die in de meeste sporten voordeel opleveren. Mannen mogen dan ook niet deelnemen aan vrouwenwedstrijden en (vermeende) pogingen hiertoe leiden tot protest van deelnemers en omstanders.

In het verleden is de sportwereld regelmatig geconfronteerd met vrouwen met interseksuele kenmerken, die volgens destijds gangbare seksetesten werden uitgesloten van deelname (Cavanagh & Sykes, 2006; Dohle, 2008). Ze zouden geen 'echte vrouwen' of 'eigenlijk mannen' zijn. Ook vandaag de dag kunnen atletes nog aan een uitgebreide medische procedure worden onderworpen om te verifiëren of hun deelname aan de vrouwencompetitie al dan niet rechtmatig is.

Zoals de negentienjarige Zuid-Afrikaanse Caster Semenya overkwam na veel (media)ophef rondom haar overwinning op de achthonderd meter bij de wereldkampioenschappen atletiek in 2009. Vergelijkbare protesten over hun ongeoorloofde deelname ondervonden transgender vrouwen die als man geboren zijn en (willen) deelnemen aan vrouwencompetities. 'Pionier' in deze strijd was de Amerikaanse Renee Richards die – na een juridische strijd – van 1977 tot 1981 deelnam aan het professionele vrouwentenniscircuit (onder anderen Birrell & Cole, 1990). In 2004 aanvaarde het Internationale Olympisch Comité bepalingen voor deelname van transgenders aan internationale wedstrijden (Cavanagh & Sykes, 2006; UK Sport, 2005).

In Nederland is er, ondanks de aanwezigheid van een van 's werelds grootste genderklinieken, relatief weinig commotie geweest rondom de deelname van transgender vrouwen aan vrouwencompetities in de wedstrijdsport. In 2009 leidde de overwinning van wielrenster Nathalie van Gogh op het onderdeel scratch bij het Nederlands kampioenschap baanwielrennen wel tot enige publieke discussie.¹ Mijden transvrouwen wedstrijd-sportdeelname of is er weinig ophef, omdat ze meestal niet winnen? Wat zijn de ervaringen van deze groep 'nieuwe' vrouwen met meer recreatieve sportdeelname? Nog minder is er bekend over de sportdeelname van transgender mannen. Zijn zij actiever in sport dan transvrouwen en welke rol speelt sport bij hen in relatie tot 'mannelijkheid' voor en na hun transitie? In hoeverre ervaren transman-

nen en -vrouwen bepaalde sportcontexten als een 'gevaarlijke' dan wel 'veilige' omgeving op verschillende momenten in hun transitie (vergelijk Elling & Janssens, 2009). Vanwege de bijzondere positie die transgenders innemen als het gaat om gender(de)constructies (Butler, 2003), is nader onderzoek naar de sportdeelname en ervaringen van transgenders tevens wetenschappelijk interessant. In de internationale sportsociologie bestaan talrijke empirische studies naar de wijze waarop jongens/mannen en meisjes/vrouwen 'onderhandelen' over gender (onder anderen Elling, 2004; Van Ingen, 2003), maar ten aanzien van transgenders en sport is deze aandacht nog vooral theoretisch van aard. De wijze waarop transgenders afwegingen maken over hun eigen genderidentiteit, hun uiterlijke fysieke verschijning en gendernormatieve structuren en verwachtingen in de samenleving komt wel naar voren in meer algemene leefwereldstudies (onder anderen Gagné, Tewksbury & McGaughy, 1997; Schleifer, 2006). De aandacht voor sport in dergelijke studies is echter beperkt. Terwijl sport, vanwege de centrale positie van het lichaam, de gegenderde structuren zoals kleedkamers en wedstrijden, en de heersende normbeelden over 'mannelijke' en 'vrouwelijke' sporten, toch als een bijzonder confronterende sociale praktijk beschouwd zou kunnen worden voor deze groep. Op basis van interviews met transgendermannen en -vrouwen in verschillende transitiefases probeer ik in dit artikel antwoorden te formuleren op de vraag in hoeverre er specifieke patronen kunnen worden onderscheiden in hun sportdeelname en ervaringen, op welke wijze zij daarbij onderhandelen over gender en bijdragen aan de reproductie dan wel de constructie van binaire sekseverschillen.

Achtergrond en theorie

Transgenders in de sport: wat maakt een 'echte' vrouw?

Binnen de medische en medisch-sociologische wetenschap is overtuigend aangetoond dat de biologische grenzen tussen mannen en vrouwen niet altijd even eenduidig zijn (Hird, 2000; Hood-Williams, 1995). Er is een grote mate aan 'natuurlijke' seksuele variatie. Zo bestaan er tal van uitzonderingen op de gangbare chromosomenconfiguratie van XX bij vrouwen en XY bij mannen (zie ook Diamond, 2002; Vossen, 1986). Op basis van de Barr Body-test werden vrouwen met afwijkende 'mannelijke' chromosomenconfiguratie tussen 1968 en 1998 uitgesloten van deelname aan de Olympische Spelen (Cavanagh & Sykes, 2006).² De laatste jaren vindt bij 'redelijke verdenking' – zoals het genoemde voorbeeld van de atlete Caster Semenya – een uitvoerig onderzoek plaats waarbij verschillende specialisten (gynaecoloog, geneticus, endocrinoloog en psycholoog) betrokken zijn.

De decennia lang gangbare seksetest was bedoeld om een 'eerlijke' competitie te handhaven, maar in feite werd een groep vrouwen op oneerlijke wijze uitgesloten van competitie. Een afwijkende chromosomenconfiguratie levert namelijk meestal geen specifieke voordelen in de sport op (Ljungqvist, 2000; Reeser, 2005). De geschiedenis van de seksetest laat zien dat een schijnbaar eenvoudig onderscheidend kenmerk als het geslacht van een persoon niet zo eenduidig te bepalen is door een medisch-anatomische test. Naast de onbetrouwbaarheid van de gehanteerde testen en andere methodologische problemen, bestond de kritiek vooral ook uit ethische aspecten ten aanzien van privacyinbreuk en genetische screening. Zo waren veel vrouwen zich nooit bewust van hun 'afwijking'. Dat iemands geslacht door meer

bepaald wordt dan chromosomenconfiguraties en hormoonhuishoudingen alleen, komt vooral naar voren bij het fenomeen transseksualiteit of de actueel gangbare medische term 'genderdysforie', of geslachtsidentiteitsstoornis.

Vanaf 2004 zijn trangendervrouwen die een volledige geslachtsverandering – inclusief geslachtsoperatie en wettelijke erkenning van hun nieuwe geslachtsidentiteit – hebben ondergaan gerechtigd deel te nemen aan competities. De ondergane hormoontherapie dient lang genoeg te zijn geweest (de gehanteerde richtlijn is meer dan vier jaar) om geen voordeel meer te ondervinden van de hun door hun biologische geslacht in het verleden geproduceerde mannelijke hormonen (UK Sport, 2005).

'In het verkeerde lichaam geboren'

Transseksuelen kiezen voor geslachtsverandering zonder dat daar op basis van uiterlijke of genetische kenmerken aanleiding voor is, zoals bij mensen met interseksuele kenmerken (Diamond, 2002). Hun sekse-identiteit – de diepgewortelde overtuiging man/vrouw te zijn en als zodanig te willen leven – komt niet overeen met hun fysieke voorkomen. In omgangstaal wordt vaak gesproken over dat ze 'in het verkeerde lichaam' zijn geboren (Cohen-Kettenis, 2000; Cohen-Kettenis & Gooren, 1999; Johnson, 2007). De term 'transseksueel' is nog steeds gangbaar, maar kent een groot negatief stigma (vergelijk Goffman, 1963). In het vervolg van dit artikel zal ik de term transgender hanteren, die door mensen uit deze groep zelf inmiddels het meest gebruikt wordt, zoals in de benaming van het in 2006 opgerichte overkoepelende Transgender Netwerk Nederland (TNN).³

Vanwege de grotere bekendheid over en medische en media-aandacht voor transgender groeit de openheid over én prevalentie van mensen met transgendergevoe-

lens die om behandeling vragen. Op basis van eerdere gegevens werd berekend dat het gaat om ongeveer één op 12.000 mannen en één op 30.000 vrouwen (Bakker, Van Kesteren, Gooren & Bezemer, 1993); volgens Olyslager en Conway (2007) is de daadwerkelijke prevalentie beduidend hoger.⁴ In Nederland is het sinds een wetswijziging in 1985 mogelijk om ook wettelijk van geslacht te veranderen, zodat officiële documenten op naam staan van de betrokkene in zijn/haar 'nieuwe' genderidentiteit.⁵ Tot dusverre is hiervoor een volledige transitie met hormonale en chirurgische behandeling noodzakelijk, waarbij de mogelijkheid om kinderen te verwekken dan wel te baren is uitgesloten. Inmiddels ligt er een wetvoorstel om deze discriminerende wetgeving aan te passen en het makkelijker te maken voor transgenders om officieel van geslacht te veranderen.

Een belangrijke ontwikkeling in de toenemende zichtbaarheid en emancipatie van transgenders de laatste jaren is de oprichting van diverse zelfhulp- en belangengroepen, zoals het TNN (vergelijk Roen, 2001). Naast de dominante – medisch georiënteerde – genderklinieken komen zelfhulpgroepen op voor belangbehartiging en acceptatie van transgenders in de samenleving. Naast de terreinen werk, opleiding en zorg erkent TNN de sport als een belangrijk strijdtoneel voor een gelijkwaardige participatie en acceptatie van transgenders.

Onderhandelen over gender: tussen reproductie en deconstructie

Ook het onderzoek op het gebied van transgender is nog sterk medisch van aard, hoewel er internationaal steeds meer sociaal-wetenschappelijke studies verschijnen (Hird, 2000).

Aanvankelijk waren dat vooral meer theoretische, sociaalkritische benaderingen waarin de *gegenderde* constructie van 'sex' centraal

staat (bijvoorbeeld Butler, 1993; Hird, 2000; Oudshoorn, 1989). De laatste jaren verschijnen ook steeds meer leefwereldstudies (bijvoorbeeld Gagné et al., 1997; Schleifer, 2006; Schrock, Reid & Boyd, 2005).

Gemeenschappelijk aan deze benaderingen is het uitgangspunt dat mannen- en vrouwenlichaam niet alleen deels 'van nature' van elkaar verschillen, maar ze ook verschillend worden 'gemaakt' in sociale interactie ('doing gender'; West & Fenstermaker, 1995). Vanuit een sociaal-wetenschappelijk referentiekader bestaat kritiek op het primair begrijpen van én medisch behandelen van transgenders vanuit een binaire sekse-systeem, zoals naar voren komt bij de correctieve chirurgische ingrepen bij personen met interseksuele kenmerken en transgenders. Ook de sociale geslachtstransitie van transgenders is over het algemeen gericht op het zoveel mogelijk 'passabel' zijn in het nieuwe geslacht, waarbij sporen van het biologische geslacht waarin deze personen geboren zijn zoveel mogelijk worden uitgewist.

Diverse radicale tweedegolffeministen zagen transgenders vooral als slachtoffer van een soort vals genderbewustzijn. Zij zouden vooral de bestaande man-vrouwverschillen en de dominante genderhiërarchie bevestigen (Schleifer, 2006).⁶ Anderen stellen daarentegen dat transgenders het binaire geslachtssysteem juist uitdagen. Poststructuralisten als Butler (1993) onderkennen niet alleen de enorme macht van gender als foucaultiaans 'discursief regime', maar stellen tevens dat transgenders de maatschappelijke disciplinerende van gender aanschouwelijk maken. Meer empirische studies laten zien dat transgenders soms inderdaad behoorlijk traditionele genderopvattingen hebben, maar dat zij traditionele genderpatronen ook deels doorbreken (bijvoorbeeld Gagné et al, 1997; Schilt, 2006). Ook (wedstrijd)sport vormt een sociale 'arena' waar niet alleen

constructie en reproductie van dominante genderopvattingen – hegemoniale mannelijkheid en geprivilegieerde vrouwelijkheid (Connell, 1995) – plaatsvindt, maar deze ook continu worden uitgedaagd (zie ook Elling, 2004; Hargreaves, 1994).

De laatste jaren is er een (internationale) gemeenschap van genderactivisten ontstaan die ingaat tegen de binaire man-vrouwcategorisatie door het propageren van gendercrossing en dynamische gender- en seksuele identiteiten (Roen, 2001). Tegenover het streven naar een eenduidige 'nieuwe' sekseidentiteit' door de meerderheid van de transgenders stellen zij een deconstructieve 'beiden/geen' genderidentiteit (zowel man als vrouw/noch man noch vrouw).

Het lichaam centraal

In dit onderzoek naar het sportgedrag en de ervaringen van transgenders neemt het beleefde lichaam een centrale positie in. Enerzijds vanuit een meer fenomenologische benadering van het lichaam (Merleau-Ponty, 1962), waarbij sprake is van transitie in 'embodied subjectivity' (vergelijk Johnson, 2007). Anderzijds als een door (discursieve) structuren gereguleerd en gedisciplineerd lichaam (Foucault, 1988). In navolging van onder meer Crossley (1996) zie ik mensen als belichaamde wezens die disciplinerende en sanctionerende (discursieve) praktijken niet weerloos ondergaan, maar hierin ook zelf handelen en (re)construeren. Ze doen zowel actief als onbewust aan (genderconforme) zelfmanagement en -presentatie, mede onder invloed van maatschappelijke stigma's die gekoppeld zijn aan afwijkende lichamen of seksuele identiteiten (Goffman, 1963; 1982; vergelijk Probyn, 2000).

Etnografische studies onder transgenders laten zien dat transmannen en -vrouwen zowel vóór als na hun transitie gedwongen zijn te onderhandelen tussen de historisch-cultu-

rele gevormde gendernormatieve verwachtingen gekoppeld aan hun uiterlijke fysieke verschijning en hun eigen genderidentiteit (onder andere Gagné et al., 1997; Schleifer, 2006; Schrock, Reid & Boyd, 2005). Voor hun transitie proberen ze oplossingen te vinden voor de ontevredenheid met het lichaam waarin ze geboren zijn, door hun lichaam al dan niet genderconform te ‘managen’ en te presenteren. Hun transitie naar hun gewenste genderidentiteit gaat zowel gepaard met ‘thuiskomen’ in het lichaam dat bij ze past, als met ‘training’ van en controle over dit nieuwe lichaam om zich zo genderconform mogelijk te presenteren en gedragen. Daarbij kan sport op verschillende manieren van betekenis zijn.

Op basis van de uitgebreide sportsociologische literatuur op het terrein van (trans)genderrelaties, in/uitsluitingsprocessen en lichaamsbeleving (onder anderen Birell & Cole, 1990; Cavanagh & Sykes, 2006; Elling, 2004; Elling & Janssens, 2009; Hargreaves, 1994; Messner & Sabo, 1990; Plummer, 2006; Probyn, 2000; Van Ingen, 2003) vormt sport naar verwachting een extra confronterende plek voor transgenders. Zowel vanwege het centraal staande fysieke element, de structurele seksescheiding in trainingen, wedstrijden en/of kleedkamers als op basis van gendernormatieve verwachtingen over sportgedrag en sociale interacties. Zowel vanuit de traditie van de moderne wedstrijdport – sport als ‘mannelijk’ – als vanuit verschillen in passabiliteit – transvrouwen zijn na transitie over het algemeen minder ‘passabel’ dan transmannen – valt te verwachten dat de verenigingssport voor transvrouwen mogelijk achteraf een minder ‘veilige’ omgeving vormt dan voor transmannen. Maar hoe is dat in de periode voor transitie? Mijden ze dan vooral typische mannensporten of sport in het algemeen? Identificeren transmannen zich daarentegen juist wel met hun gewenste genderidentiteit via de wedstrijdport en het

beoefenen van traditionele ‘mannensporten’ of voelen ze zich evenmin thuis vanwege de heersende gendernormatieve structuren? Mogelijk kiezen transgenders en in het bijzonder transvrouwen meer voor recreatieve vormen van sport en bewegen die ze individueel, in informeel verband en/of in een fitnesscentrum beoefenen en waarbij motieven als lichaamstraining, ontspanning en/of ‘uitlaatklep’ centraal staan, vergelijkbaar met homomannen (Elling & Janssens, 2009). In het empirisch onderzoek gaan we nader op zoek naar mogelijke kenmerkende verschillen en overeenkomsten in de sportbiografieën van transmannen en -vrouwen, de wijze waarop sport in de verschillende transitiefases betekenis krijgt in relatie tot de constructie en presentatie van hun genderidentiteit en in hoeverre zij bijdragen tot (de)constructie van genderrelaties in de sport en samenleving.

Dataverzameling en kenmerken interviewrespondenten

Het sportgedrag en de ervaringen van transmannen en -vrouwen voor, tijdens en na afloop van hun transitie bestudeer ik vanuit een etnografische leefwereldbenadering (vergelijk Garfinkel, 1967). Waar het gaat om de wijze waarop transgenders betekenis geven aan gender, hanteer ik tevens een meer post-structuralistisch perspectief (vergelijk McGannon & Mauws, 2002).

De resultaten zijn gebaseerd op inzicht verkregen op basis van interviews met twaalf transseksuele mannen en vrouwen van 27-51 jaar, zie tabel 1. De respondenten zijn benaderd door middel van een oproep via (digitale) transgender-netwerken. De respondenten bevonden zich in verschillende fases van geslachtstransitie en hadden ook verder verschillende sociaal-demografische en sportieve achtergronden. Eén persoon (geboren vrouw) was net begonnen met het diagnos-

tisch traject, een ander gebruikte sinds enkele maanden hormonen en leefde al zoveel mogelijk als man. Acht personen hadden een volledige transitie ondergaan, sommigen slechts enkele jaren, anderen reeds twintig jaar geleden. Zowel onder de transmannen als transvrouwen waren sommige personen meer *passabel* – de mate waarin ze kunnen leven in hun nieuwe geslacht zonder ‘opgemerkt’ of ‘ontmaskerd’ te worden door de omgeving – dan anderen.

Twee transmannen leven samen met een partner van voor hun transitie. Drie anderen – twee transvrouwen, één transman – hadden kinderen uit een eerder huwelijk. De geïnterviewden zijn afkomstig uit zowel dorpse als meer stedelijke omgevingen in heel Nederland en hebben verschillende opleidingsniveaus (lager beroepsopleiding tot universaliteit). Een persoon was, mede als gevolg van

de transitie tot vrouw, niet meer werkzaam op het moment van interview. Verschillende andere respondenten hadden een relatief onrustige arbeidscarrière achter de rug.

Bij het terugkijken op hun leven voor hun transitie is – net als bij de biografieën van de meeste mensen overigens – waarschijnlijk ook sprake van een zekere ‘biografische reconstructie’; van een vorm van zelfmanagement om de nieuwe sekse-identiteit te naturaliseren en normaliseren (vergelijk het verhaal van de interseksuele Agnes in Garfinkel, 1967).

Resultaten

De resultaten worden gepresenteerd aan de hand van drie perioden: de pretransitieperiode, de transitiefase en de postoperatieve periode.

Tabel 1: Respondentenoverzicht, leeftijd en transitiefase

Gefingeerde naam	Leeftijd	Transitiefase
Transvrouwen		
Christine	51	> 20 jaar na volledige transitie
Dorien	39	> 15 jaar na volledige transitie
Ester	45	> 2 jaar na volledige transitie
Evelien	38	> 1 jaar na volledige transitie
Patricia	46	< 1 jaar na volledige transitie
Sandra	41	bijna-volledige transitie
Transmannen		
Erik	43	< 1 jaar na volledige transitie
Jeroen	47	geen geslachtsoperatie
Marcel	27	nog in gesprekkenfase
Patrick	42	> 1 jaar na volledige transitie
Peter	34	> 2 jaar na volledige transitie
Simon	33	hormoonbehandeling

Pretransitie: tussen sportabstinentie en sportverdwazing

Vrijwel alle ondervraagde mannen en vrouwen bleken van kinds af aan een bijzondere verhouding tot hun lichaam te hebben, die mede van invloed was op de wijze waarop ze aan sport deelnamen, ze zich daarin opstelden en/of zich er 'thuis' voelden. Terwijl enkele respondenten aangaven dat ze geen (grote) hekel hadden aan het lichaam waarin ze geboren werden, benoemden de meeste geïnterviewden voorbeelden van schaamte voor of het negeren dan wel controleren van hun lichaam. Aansluitend bij eerder onderzoek (onder anderen Gagné et al., 1997; Schrock, Reid & Boyd, 2005; Schleifer, 2006) laten de resultaten zien dat transgenders op verschillende manieren oplossingen zoeken voor de onbestendige en aanvankelijk niet altijd expliciete gevoelens van zich niet 'thuis' voelen in hun eigen lichaam.

Om hun gevoelens te onderdrukken en schaamte en/of stigmatisering te vermijden (vergelijk Gofman, 1963; Probyn, 2000) presenteren de meeste transseksuelen zichzelf voor hun transitie in het dagelijks leven volgens heersende gendernormen overeenkomend met hun lichamelijke geslachtskenmerken ('doing gender', Butler, 1993). Niettemin blijven ze tevens zoeken naar ontsnappingen van de soms knellende normatieve verwachtingen (ten aanzien van bijvoorbeeld kleding en sport) én van hun geseksueerde lichaam, waarmee ze zich niet kunnen identificeren.

Veel respondenten hebben geen positieve herinneringen aan de verplichte gymlessen op school, vooral transvrouwen. Vier vrouwelijke respondenten en twee mannen deden in hun jeugd niet of nauwelijks aan sport en hadden weinig fysiek zelfvertrouwen. Vooral de kleedkamer was een omgeving waarin de meeste transmannen en -vrouwen zich veelal extra ongemakkelijk voelden.

Alle respondenten gaven aan dat er iets niet klopte met de verhouding tot hun lichaam, maar niet iedereen had problemen met het tonen van hun 'foute' lichaam, omdat het er eigenlijk niet was.

"In de tijd voor mijn besef ontkende ik mijn lijf zo ongelooflijk dat ik ook heel weinig schaamtegevoel had over mijn lijf en überhaupt. Als het er niet is kun je je er ook niet voor schamen." (Peter, 34)

Andere transmannen en -vrouwen kiezen er wel min of meer bewust voor om publieke kleedkamers te mijden na hun schooltijd. Als ze sporten bij een vereniging of op een sport school kleden ze zich bij voorbaat thuis om.

De meeste transmannen deden als kind relatief vaak aan sport en bij voorkeur 'jongenssporten' als voetbal. Hun sportbiografie is veelal kenmerkend voor de sterke afwijzing van typische meisjesactiviteiten (ritmische gymnastiek, turnen) en/of de met bepaalde vrouwensporten gepaard gaande vrouwenkleding, zoals een rokje bij tennis en hockey. Transmannen spiegelde zich (in de sport) vooral aan mannen en enkelen vertellen 'stoere' verhalen over hun spierkracht en sportprestaties, hoewel geen van hen op heel hoog niveau sportte. Dit zijn mogelijk ook voorbeelden van biografische reconstructie (Garfinkel, 1967), om hun sportbiografie zo veel mogelijk te laten aansluiten bij hun nieuwe geslachtsidentiteit. Marcel en Peter identificeerden zich daarentegen niet of nauwelijks met 'mannelijkheid' via de sport.

Hoewel de geïnterviewde transvrouwen over het algemeen minder sportief actief waren in de periode voor hun transitie dan transmannen, maakten enkelen op andere terreinen, zoals arbeid, wel biografische keuzes die meer samenhangen met (heteroseksuele) mannelijkheid (vergelijk Schrock et al., 2005). Enkele geïnterviewde transvrouwen

voelden zich wel thuis in de sport. Opvallend was dat Evelien sport zelfs beschrijft als een plek, waar ze juist niet geconfronteerd werd met haar ambivalente gevoelens rondom haar genderidentiteit, ondanks het feit dat ze in wedstrijden tegen andere mannen moest schaatsen in een toch meestal niet erg verhullend schaatspak. Een andere transvrouw volgde naar eigen zeggen onproblematisch een typerende 'jongenssportbiografie' en gaf als enige aan dat ze ook als jongen 'lekker in haar vel zat'. Zij voetbalde tot haar achttiende met veel plezier in het eerste jongensteam bij de plaatselijke club.

"Ik had op dat moment niet het idee dat ik in het verkeerde lichaam zat en meisjesdingen moest doen... Vroeger was ik eigenlijk een gewoon jongetje die het leuk vond om dameskleding aan te doen als een soort van hobby." (Sandra, 41)

Voor de meeste respondenten had sportbeoefening als jong volwassene vooral betekenis in relatie tot gezondheid, ontspanning en sociabiliteit. Voor enkelen vormde sport een belangrijke uitlaatklep om met hun verwarrende gevoelens om te gaan. Piet en Evelien trainden zich naar eigen zeggen bijna 'kapot' om hun onbestemde gevoelens te negeren en hun 'foute' lichaam te controleren.

"Ik denk dat het bij mij een combinatie was van net zo sterk willen zijn als die andere mensen en zo kwaad zijn op je lichaam als het eens een keer niet lukt dat je jezelf volkomen kapot traint. Dat je denkt: 'doe maar pijn, want dat is het enige dat je ermee kunt doen', of zoiets... een soort van zelfpijniging: zo van 'stom lijf!'"

Evelien (38) stelde dat ze er zonder de sport 'waarschijnlijk niet meer was geweest'. De resultaten laten duidelijk zien dat in de peri-

ode vóór transitie transmannen en -vrouwen op verschillende manieren ondersteuning en weerstand bieden tegen seksespecifieke 'lichaamstechnologieën' (Foucault, 1988) in de samenleving. En dat sport een plek is waar over gegenderde betekenissen en identiteiten 'onderhandeld' wordt (vergelijk Elling & Janssens, 2009; Van Ingen, 2003). Voor sommige transmannen en vooral -vrouwen vormt de (georganiseerde verenigings)sport een 'gevaarlijk' terrein waarop ze zich in de periode voor de transitie niet of nauwelijks begeven. Anderen kunnen zich juist via de sport nog enigszins staande houden of zich zoals verschillende transmannen via hun sportdeelname nog het meest identificeren met de door hen gewenste geslachtsidentiteit. Hoewel er enkele algemene patronen naar voren komen in de verhalen van transmannen en -vrouwen over hun lichaamsbeleving en sportloopbanen, tonen de voorbeelden vooral ook aan dat er sprake is van een grote diversiteit.

Het transitieproces: sport als (on)veilige transitieomgeving

Uiteindelijk blijken geen van de gekozen 'oplossingen' van transgenders om met hun 'verboden gevoelens' om te gaan toereikend. De respondenten ervaren een daadwerkelijke geslachtsverandering vaak als onvermijdelijk en enige manier om verder te kunnen. Verschillende respondenten praten over hun verleden, als een soort zich langzaam opbouwende spanningsvat, dat onvermijdelijk tot uitbarsting komt. Of de afbraak van 'een grote muur van beton' die ze voor zichzelf hadden opgetrokken, waardoor ze hun transseksuele gevoelens lange tijd de baas konden.

Sportomgevingen spelen op verschillende manieren een rol in de 'real life-fase'-activiteiten, waarin transgenders steeds meer in hun nieuwe gender 'optreden', voordat de hormoonbehandeling begint en er uit-

eindelijk ook al dan niet medische ingrepen plaatsvinden. Deze momenten markeren ook transitie in het sportgedrag van de respondenten.

Veel geïnterviewde transmannen en -vrouwen trokken zich (tijdelijk) terug uit de hen bekende sportomgevingen, vooral degenen die voorheen actief waren in verenigingsverband. Zij gingen meer individueel sporten of hielden een 'time out', omdat de transitie een emotioneel zwaar en sociaal ingrijpend proces is dat hen volledig in beslag nam, zoals voor Erik als moeder van twee kinderen. Ook Evelien, Jeroen en Sandra stopten vlak voor de transitie met wedstrijdsport en trainingen in verenigingsverband.

Verschillende transmannen en -vrouwen verloren hun baan en/of contacten met vrienden en familieleden. Sommigen kiezen zelf om ergens anders opnieuw te beginnen in hun nieuwe geslacht. Gezien de sociale betekenis van hun sportdeelname en de sterke fysieke relatie met hun 'oude' geslacht, was een time out voor de meest actieve verenigingssporters een min of meer noodzakelijke keuze. Het in de sport opgedane sociale netwerk bleek voor veel transgenders niettemin dusdanig belangrijk, dat ze het contact niet helemaal verbraken. Sport is voor hen een plek waarin ze gekend zijn en willen blijven. Hoewel ze het wel vervelend vinden als mensen zich 'vergissen' en naar hen refereren met hun oude naam of als 'hij' of 'hem' bij transvrouwen.

Vijf respondenten kozen er voor om het transitieproces deels samen met hun medesporters te doorlopen. Voor hen voelden de bestaande sportomgeving als een veilige plek om als context te fungeren voor de *real life*-fase, hoewel ze uiteindelijk gedurende het proces of achteraf ook stopten. Simon koos heel bewust om zijn vrouwenvoetbalteam al ruim voor de aanvang met hormonen op de hoogte te brengen van zijn besluit tot ge-

slachtsverandering. Zijn medespeelsters bleken zeer begripvol en ondersteunden hem in zijn transitiefase. De eerste wedstrijd na de winterstop kon Simon het echter niet meer opbrengen om in een vrouwenvoetbalteam te spelen. Na de rust keerde hij niet meer terug op het veld. "Het paste gewoon niet meer. Ik was nog niet begonnen met hormonen, maar voelde heel sterk dat ik niet meer in een vrouwenteam thuishoorde." (Simon, 33)

Ook de medesporters van Peter en Christine waren nauw betrokken en ondersteunend bij hun transitieproces. Beiden waren actief in niet-traditionele, meer recreatieve sportomgevingen. Christine volleybalde al zeven jaar in een (vrienden)groep van 'progressieve en tolerante' mannen en vrouwen die verbonden waren aan haar werkomgeving. Peter was pas kort voor zijn transitie lid geworden van een homoseksuele worstelgroep.

"Zij hebben mij echt heel erg ondersteund. Met operaties enzo zijn ze allemaal langsgeweest en dat hele proces. Ze waren oprecht geïnteresseerd en hebben gewoon hun best gedaan om mij man te laten zijn. En ik voelde mij echt heel erg thuis in die groep... Misschien hebben ze ook gewoon meer mijn lichamelijke veranderingen gezien. Doordat we ook samen douchten en je elkaar ziet in de kleedkamer." (Peter, 34)

De ervaringen laten zien dat transseksuele mannen en vrouwen voor zichzelf onderhandelen in hoeverre ze hun sportgroep in vertrouwen nemen en er al dan niet voor kiezen om (een deel van) het transitieproces samen door te maken (vergelijk Gagné et al., 1997; Schleifer, 2006). In dat proces moeten beide partijen leren omgaan met het veranderen van het lichaam en de nieuwe gegenderde sociale aanspreekvormen en gedragsuitingen. Sandra stopte met haar badmintongroep, maar sloot zich gedurende haar *real life*-fase kort

aan bij een vrouwenloopgroep. Waar ze erkenning vond, omdat iedereen haar vanzelfsprekend als vrouw aansprak.

Patricia was de enige die ronduit negatieve ervaringen had in de sportgroepen, waar ze tijdens de periode van *real life*-testen en hormoonbehandeling actief was. In haar volleybalgroep met (ex)psychiatrische patiënten voelde ze zich gediscrimineerd toen ze geen medewerking kreeg om zich in de vrouwenkleedkamer om te kleden. Daarnaast had ze zich kort voor haar transitie aangesloten bij een kleine, recreatieve badmintongroep, waar de reacties in eerste instantie positief leken.

“Maar enkelen hadden er toch wel moeite mee, die bleven in de ‘hij’ spreken en ontkennen. Ook mijn voornaam werd niet meer genoemd... ik merkte dat ik daar toch een soort joker was. (Patricia, 46)

Respondenten kozen voor zichzelf het juiste moment voor ruimtelijke transitie, zoals het wisselen van kleedkamer, waarbij ze ook rekening hielden met verwachtingen vanuit en mogelijke confronterende situaties voor hun omgeving. De keuzes komen voort uit afwegingen over de manier waarop mensen zichzelf willen en kunnen presenteren (Goffman, 1983), waarbij zowel eigen belichaamde betekenisgeving als min of meer opgelegde fysieke normen en controlerende structuren een rol spelen (vergelijk Crossley, 1996).

Vaak was de start met hormonen een logisch moment van kleedkamerverandering en het niet meer deelnemen aan wedstrijden in hun oorspronkelijke geslachtscategorie. Soms ondervinden transmannen en -vrouwen ook praktische belemmeringen, zoals gepaard gaande met het afbinden van borsten of penis of met protheses.

Een nieuwe start: zichtbaar, trots en blijvend kwetsbaar

Ook na de transitie zijn de ondervraagde transseksuele mannen en vrouwen op verschillende wijze actief in de sport en geven ze hier op uiteenlopende manieren betekenis aan, vaak wel gekleurd door hun transgenderstatus. In navolging van het door auteurs als Crossley (1996) gemaakte onderscheid tussen *agency* en *control* kan gesteld worden dat transgenders na hun transitie over het algemeen bewuster zijn van hun lichamelijke zijn en handelen en minder actief bezig hun lichaam te controleren, manipuleren of te vergeten. Dit betekent overigens niet dat transgenders na hun transitie klaar zijn met ‘onderhandelen’ over de gegenderde betekenissen van hun (sportieve) lichaam en gedrag. Integendeel, zoals ook Schrock et al. (2005) en Schleifer (2006) laten zien, verlangt het lichaam ook na transitie de nodige gegenderde self-management om zich ‘passabel’ te kunnen presenteren (vergelijk Goffman, 1982).

Hoewel niet iedereen helemaal tevreden is over hoe hun nieuwe lichaam er uit ziet, hebben de meeste respondenten meteen na hun transitie minder schroom om hun naakte lichaam te laten zien. Ze voelen zich ‘bevrijd’. Naast de kleedkamer benoemden velen ook het zwembad en het strand als confronterende omgevingen waar ze zich voor hun transitie niet of schaamtevol vertoonden in verhullende kleding. Na hun transitie veranderen deze ‘gevaarlijke’ openbare ruimten in omgevingen waar ze trots hun nieuwe lichaam en identiteit tentoonspreiden. Jeroen had zich voorgenomen om na zijn borstoperatie met ontbloot bovenlijf op het strand rond te lopen.

“Dat heb ik ook gedaan. Hoe koud het ook was. De enige ander op het strand had een hele dikke winterjas aan, maar ik liep daar

met ontbloot bovenlijf... Yes, ik ben er trots op, nu durf ik het te laten zien!" (Jeroen, 47).

Het zich eindelijk 'vrij' voelen en zichzelf 'naakt' durven laten zien, zijn belangrijke ervaringen tijdens en direct na het transitietraject van veel transmannen en vrouwen. Ze voelen zich eindelijk thuis in hun (nieuwe) eigen lichaam en de manier waarop ze zich aan anderen in en buiten de sport kunnen en willen presenteren. Dat ze daarin op dezelfde wijze door hun (sportieve) omgeving gekend worden, is een belangrijke voorwaarde voor een blijvend gevoel van veiligheid en trots.

Piet bezoekt nog steeds met hoge frequentie dezelfde sportschool als voor zijn transitie, maar traint veel minder obsessief en is, in tegenstelling tot voor zijn transitie, ook actief in meer 'vrouwelijke' activiteiten, zoals groepslessen aerobics en yoga. Hij hoeft zich nu als man minder te bewijzen. Anderen, zoals Peter en Christine, zijn na hun transitie nauwelijks of niet meer actief in groepsverband. Deels vanwege externe factoren, maar mogelijk speelt mee dat de sportgroep voor hen tijdens hun transitie een sociale rol vervulde die ze inmiddels niet meer nodig hebben. Voor weer anderen is hun sportloopbaan eigenlijk pas begonnen na hun transitie, zoals voor Ester en Dorien die pas na hun dertigste sportief actief werden en daardoor nieuwe aspecten ontdekten van hun lichaam en zichzelf.

'Sport heeft mijn fysieke kant meer ontwikkeld. Ik was meer een hoofd-mens en sport heeft mij toch fysieker gemaakt op allerlei verschillende punten... Dat competitie wel degelijk in mij zat was een enorme leuke uitvinding... Ik had daarvoor ook wel een lijf, maar door sport is dat veel meer... ik ben veel zelfverzekerder in mijn lijf gaan zitten. Absoluut, veel meer bewust van alles.' (Dorien, 39)

Hoewel verschillende respondenten benoemen dat ze zich minder aantrekken van 'de blik van de ander' (vergelijk Foucault, 1988), blijkt deze wel van invloed op de manier waarop transgenders zich in het openbaar laten zien en gedragen. Ze weten dat anderen moeite kunnen hebben met hun 'omgebouwde lichaam' en ervaren soms ook zelf bepaalde tekortkomingen van hun nieuwe sekse-identiteit in vergelijking tot biologische seksegenoten en gegerenderde ideaalbeelden waaraan ze zich spiegel(en).

'En nu ben ik me er wel van bewust, als ik ga zwemmen bijvoorbeeld, dat ik heel duidelijke littekens op mijn borstkas heb... ik zie mensen ook kijken. Maar ik heb dan zoiets van: 'prima, kijk maar gewoon'... Ik heb nog steeds hele vrouwelijke heupen en bovenbenen. Dat vind ik...dat is gewoon nog steeds een deel van mijn lijf waar ik heel erg niet blij van word. En mijn piemel is stukken kleiner dan bij de meeste mannen en er zit ook een stuk meer tussen de benen dus soms zie je hem gewoon niet... ik ben me er van bewust dat ik er gewoon anders uitzie en dat anderen daar misschien op kunnen reageren.' (Peter, 34)

Zijn paradoxale gevoelens lijken te maken hebben met de gegerenderde relatie van bepaalde delen van zijn lichaam. Het is opvallend dat deze dilemma's het meest expliciet naar voren kwamen in de interviews met de over het algemeen 'passabelere' transmannen. Mogelijk zijn zij vanwege hun socialisatie als meisje/vrouw extra gevoelig voor beoordeling op basis van hun fysieke verschijning (vergelijk Schilt, 2006). Of ligt dit thema bij transvrouwen juist gevoeliger vanwege hun geringere 'passabiliteit', die de geïnterviewde vrouwen voor zichzelf vooral ten opzichte van andere transvrouwen bevestigden.

Hoewel de meeste transgenders publiekelijk vooral erkend willen worden in hun nieuwe genderidentiteit, betekent het niet dat zij hun verleden en transitie volledig wensen te ontkennen (Garfinkel, 1967). De interviewdata ondersteunen de bevindingen van Roen (2001) dat de meeste transgenders weliswaar kiezen voor een publieke 'of-of' positie (herkenbaar man óf vrouw), maar voor zichzelf vaak wel hun 'en-en' positie' (zowel man als vrouw, of geen van beiden) ervaren (vergelijk Schilt, 2006; Wilson, 2002). Hun opstelling komt mede voort uit hun kwetsbare sociale positie, vanwege het enorme stigma dat verbonden is met transseksualiteit (Goffman, 1963).

In de interviews kwam dit aspect naar voren in de overwegingen om al dan niet aan wedstrijden deel te nemen. Enkele respondenten die hun volledige transitie recent of nog niet volledig hadden afgesloten, uitten de wens om in hun nieuwe genderidentiteit deel te nemen aan wedstrijden, maar geen van hen had grote competitieve ambities. Transmannen achtten zichzelf als voormalig vrouw soms niet in staat daadwerkelijk te concurreren met biologische mannen. Transvrouwen waren eerder beducht op weerstand van andere sporters en vroegen zich soms zelf ook af of het wel 'eerlijk' was. Zo twijfelt Sandra of ze wel weer 'echt' wil badmintonnen, hoewel ze op recreatief niveau al wel weer als vrouw meespeelt. Evelien uit wel nadrukkelijk de wens weer aan schaatswedstrijden deel te nemen. Terwijl ze vooral voor zichzelf de erkenning wil om met een vrouwenlicentie te schaatsen, lijkt ze niet stil te staan bij de mogelijke weerstand die haar deelname kan oproepen bij andere deelnemers, begeleiders en/of overige betrokkenen (bijvoorbeeld publiek).

Voor één van de respondenten betekende een dergelijke publieke confrontatie met haar transgenderidentiteit het einde van haar

competitieve sportcarrière. Dorien reed al jaren zonder problemen als vrouw (inter)nationale wedstrijden in een specifieke wielrencategorie. Niemand kende haar van voor haar transitie. Toen ze tijdens een wedstrijd 'geout' werd door de speaker, besloot ze acuut te stoppen.

"Hij schreeuwde door de microfoon wat mijn [biologische] sekse is... [Het] betekent dat er mensen achter een stuk verleden van mij komen waar ze wat mij betreft helemaal geen recht op hebben... Ik heb een eigen zaak en eigen werk en ik loop er niet mee te koop... Als ik weer in competitie zou gaan, kan je betrappt worden, of zij kunnen dat zo voelen, waardoor je natuurlijk onder waanzinnige publieke druk kunt komen te staan. En dat vind ik een enorme drempel. (Dorien, 39)

Door een vergelijking te trekken tussen homoseksuelen en transseksuelen over het al dan niet 'out' zijn en de ervaren 'trots', legt Dorien de extra kwetsbare positie van transseksuelen bloot:

Dat je niet *out* wilt zijn heeft ook te maken met het negatieve stigma... Kijk, je kunt best *out* zijn als homo of lesbo. Daar kun je echt trots op zijn. Dat kan ik ook in Nederland. Daar heb ik geen problemen mee, om daar ook duidelijk in te zijn. Maar als ik het heb over mijn transseksualiteitverleden, dan heb ik daar toch...ja, dan ben je veel kwetsbaarder. Het stigma is veel groter en mensen hebben veel sneller een bepaald soort beeld van jou waar je niet meer vanaf kunt komen."

Hoewel (mannelijke) homoseksualiteit in veel (mannen)sporten, zoals voetbal nog steeds een sterk negatief stigma heeft (Elling & Janssens, 2009; Plummer, 2006) kan ho-

moseksualiteit inmiddels op brede acceptatie in de samenleving als geheel rekenen (Keuzenkamp, Bos, Duyvendak & Hekma, 2006). De maatschappelijke acceptatie van transseksualiteit is geringer en het stigma van de *spoiled identity* (Goffman, 1963) 'transseksueel' vele malen groter. Roen (2001) stelt dan ook terecht dat veel transgenders niet in de maatschappelijke positie verkeren om daadwerkelijk expliciet 'out' en transgressief te kunnen zijn, ook al onderkennen velen de 'onderliggende waarheid' van hun 'beiden/geen' genderpositie.

Conclusie

De ervaringen van de twaalf voor dit onderzoek geïnterviewde transgenders bevestigen de verwachtingen dat sport voor veel transgenders een confronterende praktijk is, niet alleen tijdens het geslachtstransitieproces, dat in de sport gepaard gaat met het letterlijk overschrijden van genderspecifieke grenzen, zoals in kleedkamers en wedstrijden. Vanwege het fysieke aspect en de gegenderde structuur en cultuur stelt de sportwereld transgenders ook voor en na hun transitie voor specifieke uitdagingen, waarbij ze continu gedwongen worden afwegingen te maken in de mate waarin ze zich gendernormatief dan wel -overschrijdend kunnen en willen presenteren. De sportbiografieën illustreren dat de (verenigings)sport een plek kan zijn waar ze zich onveilig of juist thuis kunnen voelen en waar schaamte voor, ontkenning van en/of controle over het ('foute') lichaam, maar ook bewustwording van en trots op het ('juiste') lichaam en zichzelf tot uitdrukking komt.

De resultaten zijn gebaseerd op een relatief kleine groep geïnterviewden, maar de bevindingen laten niettemin enkele kenmerkende patronen zien, zowel in relatie tot verschillende transitiefasen en sportcontexten als naar genderidentiteit. De sportbiografie-

en en -ervaringen tonen echter ook de niet-uniforme wijze waarop sport betekenis heeft in de verschillende transitiefasen en vertonen vooral overeenkomst in het feit dat ze buitengewoon zijn.

Voor hun transitie proberen transgenders op verschillende manieren oplossingen te vinden voor de onbestendige en aanvankelijk niet altijd expliciete gevoelens van zich niet 'thuis' voelen in hun eigen lichaam. De moeilijke relatie met het eigen uiterlijke lichaam is op uiteenlopende manieren van invloed op hun sportdeelname als kind en jongvolwassenen en op de mate waarin ze betekenis geven aan sport. Transmannen en -vrouwen zoeken mogelijkheden om ondanks of juist met behulp van de heersende 'disciplinerende' vertogen en instituties, zoals sportpraktijken, het hoofd te bieden aan hun vervreemde gevoelens over hun eigen lichaam. Een van de manieren is om na hun transitie hun sportbiografie dusdanig te reconstrueren dat deze zo goed mogelijk past bij hun nieuwe geslachtsidentiteit. Dit gebeurt mogelijk mede onder invloed van (online)contacten die transgenders zoeken met 'lotgenoten' en de gesprekken in de genderkliniek voorafgaand aan hun daadwerkelijke transitie, waarin ze voldoende aan moeten tonen dat ze 'echte' transgenders zijn. Dit kan gezien worden als een soort socialisatiefase via het medische circuit en zelfhulpgroepen waarin ze bekend raken met de centrale begrippen rondom de 'aandoening' en 'behandeling' van genderdysforie. Voorbeelden van mogelijk gedeeltelijke biografische reconstructies waren diverse stoere verhalen van transmannen en een sterke afkeer van (wedstrijd)sport door verschillende transvrouwen.

Vooral veel transvrouwen ervaren – in navolging van de gymlessen op school – (georganiseerde verenigings)sport als 'gevaarlijk' terrein waarop ze zich in de periode voor, tijdens en soms ook na de transitie niet of

nauwelijks begeven. Daarentegen identificeren veel transmannen zich voor hun transitie vaak nog het meest met de door hen gewenste geslachtsidentiteit via sportdeelname. Niet alle verhalen passen echter in dergelijke traditionele 'omgekeerde' gendernormatieve verhaallijnen. Zo vormen de ervaringen van een transvrouw die conform een standaard jongensbiografie haar jeugdijaren met veel plezier voetbalde en een transman die zich geenszins met 'mannelijkheid' identificeerde via sport interessante uitzonderingen.

Het transitieproces wordt zowel bij transmannen als -vrouwen deels gekenmerkt door sociale terugtrekking, ook uit de (georganiseerde) sport. Sommige transmannen en -vrouwen vinden juist relatief 'veilige' sportomgevingen, waarbij de sportdeelname en medesporters ondersteunend kunnen zijn bij de *real life*-fase en de periode van volledige transitie met behulp van hormonen en operaties. Ze kiezen voor zichzelf het juiste moment voor (ruimtelijke) transitie, waarbij ze rekening houden met verwachtingen vanuit en mogelijke confronterende situaties voor hun omgeving. Grenzen verbonden aan fysieke genderidentiteiten worden tegelijkertijd overschreden en opnieuw getrokken.

De meeste transmannen en -vrouwen zijn na transitie vooral trots op hun 'nieuwe' lichaam en eigen 'passabiliteit' en streven naar erkenning hiervan in sportpraktijken en -structuren, zonder overigens al te publiekelijk debat aan te gaan over eerlijkheid, gelijk(waardig)heid en/of deconstructie van dichotome gendernormen. Mede vanwege het maatschappelijke stigma rondom transseksualiteit en de kwetsbaarheid van transgenders bestaat er een relatief geringe bereidheid onder transgenders zich na hun transitie als transgender te identificeren en manifesteren.

Gezien de variatie in sociaal-demografische achtergronden en sportervaringen van

de geïnterviewden, lijken de gevonden resultaten zeker deels generaliseerbaar naar een bredere groep transgenders. In de ondervraagde groep waren personen die hun gendertransitie reeds geruime tijd geleden hadden gemaakt duidelijk ondervertegenwoordigd. Dat gold in het bijzonder voor transmannen. Een uitgebreider onderzoek naar de sportdeelname en ervaringen onder transmannen en -vrouwen die al meerdere jaren leven in hun gewenste geslacht zou dan ook relevante aanvullende inzichten kunnen opleveren. Vooral ook over deelname in de reguliere verenigings- en wedstrijdsport. Aangezien de groep transgenders relatief klein is en de meesten zich (vooralsnog) na hun transitie vooral volgens hun nieuwe geslacht en niet als transgender willen identificeren, is juist het doen van uitgebreider (kwantitatief) onderzoek onder een grote groep personen ná transitie niet eenvoudig.

De opgetekende ervaringen tonen de veelal ambivalente en paradoxale wijze waarop transgenders 'natuurlijke', binaire genderverschillen in de sport zowel uitdagen als reproduceren. Transmannen en vrouwen zijn niet alleen getuige en 'slachtoffer' van gendernormatieve sportsocialisatiepatronen, maar gebruiken sportomgevingen zelf ook om zich op genderconforme wijze te kunnen presenteren. Het is de vraag in hoeverre transgenders zich als individuen en gemeenschap zich in de toekomst ook in de sport verder manifesteren. Vooralsnog maken zij alleen in naam deel uit van sportverenigingen voor LHBT's (lesbisch-homo-biseksueel-transgender). Naast de bestaande internationale IOC-richtlijnen over de voorwaarden voor deelname van transgenders aan officiële wedstrijden is het voor sportbonden en verenigingen een uitdaging om ook zo inclusief mogelijk te zijn met betrekking tot de gehele groep transgenders, dus ook tijdens hun transitie en ook voor transgenders die niet

volledig 'om' gaan. Sportkoepel NOC*NSF heeft in samenwerking met het Transgender Netwerk Nederland hiervoor een eerste kort advies geschreven, waarin de bereidheid wordt uitgesproken om transgenders zo veel mogelijk te laten deelnemen aan (competitie)sport in het gewenste geslacht. Gezien de ontwikkeling van een groeiende kritische transgenderbeweging, zal de sportwereld in de toekomst ongetwijfeld vaker strijdtoneel zijn van buitengewone grensoverschrijdingen en (trans)gendertrouble.

Noten

- 1 Van Gogh doet sinds 2008 aan officiële wielervedstrijden voor vrouwen mee. Volgens een webpoll van het *Algemeen Dagblad* vond zeventig procent de overwinning niet rechtmatig. (*Algemeen Dagblad*, 11 oktober 2009).
- 2 Vanaf de Europese kampioenschappen in 1966 tot 1992 moesten alle deelnemers aan internationale atletiekwedstrijden een seksetest ondergaan.
- 3 Het Transgender Netwerk Nederland (zie www.transgendernetwerk.nl) is een samenwerking tussen verschillende (lokale) partijen.
- 4 Per jaar melden zich momenteel zo'n 150 nieuwe mensen met transgendergevoelens bij het Zorgcentrum voor genderdysforie aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Hiervan is tweederde biologisch man met de wens om vrouw te worden (persoonlijk contact met coördinator Jos Megens). Zie ook <http://www.vumc.nl/afdelingen/zorgcentrum-voor-gender/>. Naast Amsterdam bestaan de 'big four' in Europa uit Gent, Hamburg en Oslo. In Nederland is tevens een genderkliniek in Groningen.
- 5 Wettelijke geslachtsverandering is ook in diverse andere Europese landen mogelijk, onder verschillende voorwaarden, zie bijvoorbeeld Whittle, et al (2008) en http://www.tgeu.org/reports_on_discrimination_EU.
- 6 Zo verlenen transseksuelen volgens Raymond (1978, p. 11, in Schleifer, 2006, p. 61) 'the ultimate hommage to sex-role power'.

Literatuur

- Bakker, A., van Kesteren P., Gooren, L.J.G. & Bezemer, P.D. (1993). The prevalence of transsexualism in the Netherlands. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 87, 237-238.
- Birrell, S. & Cole, Ch. (1990). Double fault: Renee Richards and the construction and naturalisation of difference. *Sociology of Sport Journal*, 7, 1-21.
- Butler, J. (1993). *Bodies that matter. On the discursive limits of 'sex'*. New York: Routledge.
- Cavanagh, S. L. & Sykes, H. (2006). Transsexual bodies at the Olympics: the international olympic policy on transsexual athletes at the 2004 Athens Summer Games. *Body & Society* 12(3), 75-102.
- Cohen-Kettenis, P.T. (2000). Transseksualiteit – een overzicht. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 24: 3-12.
- Cohen-Kettenis, P.T., Gooren, L.J.G. (1999). Transsexualism; A review of etiology, diagnosis and treatment. *Journal of Psychosomatic Research*, 46, 315-333.
- Connell, R. W. (1995). *Masculinities*. Berkeley: University of California Press.
- Crosset, T. (1990) Masculinity, sexuality, and the development of early modern sport. In M.A. Messner & D.F. Sabo (Eds.) *Sport, men and the gender order: critical feminist perspectives* (p. 45-55). Champaign (Ill.): Human Kinetics.
- Crossley, N. (1996). Body-subject/body-power. Agency, inscription and control in Foucault and Merleau-Ponty. *Body & society*, 2(2), 99-116.
- Diamond, M. (2002). Sex and gender are different: sexual identity and gender identity are different. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 7, 320-334.
- Dohle, M. (2008). *Het verwoeste leven van Foekje Dillema*. Amsterdam: De Arbeiderspers/Het Sporthuis.
- Elling, A. (2004) Bewegende beelden: sport, sekse en etniciteit. *Tijdschrift voor Genderstudies*, 7(1): 44-57.
- Elling, A. & Janssens, J. (2009). Sexuality as a structural principle in sport participation: negotiating sports spaces. *International Review for the Sociology of Sport*, 44(1), 71-86.

- Foucault, M. (1988). Technologies of the self. In H. Gutman & P. Hutton (Eds.) *Technologies of the self: a seminar with Michel Foucault* (p. 16-49). London: Tavistock.
- Gagné, P., Tewksbury, R. & McGaughey, D. (1997). Coming out and crossing over: identity formation and proclamation in a transgender community. *Gender & Society*, 11(4), 478-508.
- Garfinkel, H. (1967) Passing and the managed achievement of sex status in an intersexed person. In *Studies in ethnomethodology* (p. 116-185). Englewood Cliffs, NJ: PrenticeHall.
- Goffman, E. (1963), *Stigma: notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Goffman, E. (1982 [1959]). *The presentation of self in everyday life*. Penguin books, Middlesex.
- Hargreaves, J. (1994). *Sporting females. Critical issues in the history and sociology of women's sports*. London: Routledge.
- Hird, M. (2000). Gender's nature: Intersexuals, transsexuals, and the 'sex'/ gender' binary. *Feminist Theory*, 1(3), 347-364.
- Hood-Williams, J. (1995). Sexing the athletes. *Sociology of Sport Journal*, 12, 290-305.
- Ingen, C. van (2003). Geographies of gender, sexuality and race. *International Review for the Sociology of Sport*, 38, 201-216.
- Johnson, K. (2007). Changing sex, changing self: theorizing transitions in embodied subjectivity. *Men and Masculinities*, 10(10), 54-70.
- Keuzenkamp, S, Bos, D., Duyvendak, J-W. & Hekma, G. (red.), (2006). *Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ljungqvist, A. (2000). Gender verification. In K. Christensen, A. Guttman & G. Pfister (eds.) *International Encyclopedia of women and sports. Volume 1* (p. 447-451). New York: Macmillan Reference.
- McGannon, K.R. & Mauws, M.K. (2002). Exploring the exercise adherence problem: an integration of ethnomethodological and poststructuralist perspectives. *Sociology of Sport Journal*, 19, 67-89.
- Merleau-Ponty, M. (1962 [1945]). *The phenomenology of perception*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Messner, M.A. & Sabo, D.F. (eds.) (1990) *Sport, men and the gender order: critical feminist perspectives* Champaign (Ill.): Human Kinetics.
- Olyslager, F. & Conway, L. (2007). On the calculation of the prevalence of transsexualism. Paper presentation WPATH 20th International Symposium, Chicago, September 5-8 2007.
- Oudshoorn, N. (1989). Over hormonen, vrouwelijkheid en mannelijkheid. De constructie van het biologische verschil. *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, 10(39), 352-363.
- Plummer, D. (2006). Sportophobia. Why do some men avoid sport? *Journal of Sport and Social Issues*, 30(2), 122-137.
- Probyn, E. (2000). Sporting bodies. Dynamics of shame and pride. *Body and society*, 6(1): 13-28.
- Reeser, J.C. (2005). Gender identity and sport: is the playing field level? *British Journal of Sports Medicine*, 39, 695-699.
- Roen, K. (2001). 'Either/or' and 'both/neither': Discursive tensions in transgender politics. *Signs*, 27(2), 501-522.
- Schilt, K. (2006). Just one of the guys? How transmen make gender visible at work. *Gender & Society*, 20(4), 465-490.
- Schleifer, D. (2006). Make me feel mighty real: gay female to male transgenderists negotiating sex, gender and sexuality. *Sexualities*, 9(1), 57-75.
- Schrock, D., Reid, L. & Boyd, E.M. (2005). Transsexuals' embodiment of womanhood. *Gender & Society*, 19(3), 317-335.
- UK Sport (2005). *Transsexual people and sport. Guidance for governing bodies*. Londen: Department for Culture, Media and Sport.
- Vossen, J. (1986). Het lichaampje van Barr als mythe. *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, 7(25), 65-75.
- West, C. & Fenstermaker, S. (1995). Doing difference. *Gender & Society*, 9, 8-37.
- Whittle, S., Turner, L. & Combs, R. & Rhodes, S.(2008) *Transgender study: Legal survey and focus on the transgender experience of health care*. Brussel: ILGA-Europe.
- Wilson, M. (2002). 'I am the prince of pain, for I am a princess in the brain': liminal transgender identities, narratives and the elimination of ambiguities. *Sexualities*, 5(4), 425-448.